Bacheloroppgave

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Kristin Marie Singstad

Når natur møter kultur

-en historisk vandrerute gjennom Femundsmarka

Bacheloroppgave i Kulturminneforvaltning
Veileder: Jon Olav Hove
Mai 2019

NTNU
Kunnskap for en bedre verden

Kristin Marie Singstad

Når natur møter kultur

-en historisk vandrerute gjennom Femundsmarka

Bacheloroppgave i Kulturminneforvaltning
Veileder: Jon Olav Hove
Mai 2019

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

NTNU
Kunnskap for en bedre verden

Innholdsfortegnelse:

1- Problemstilling
2- Refleksjon etter hospiteringsperiode, og bakgrunn for valg av problemstilling
3- Metode
4- Struktur
5- Begrepsavklaring
6- Historiske vandreruter– et samarbeidsprosjekt
7- Løypeforslag én– en vandrerute i skillet mellom natur og kultur
8- Formidling av et helhetlig bilde
9- Vern mot formidling når natur møter kultur
10- Konklusjon– problemstilling og svar på problemstilling
11- Takk
12- Litteratur
13- Vedlegg én: kart over løype
14- Vedlegg to: kart over forekomst av kulturminner
15- Vedlegg tre: kart over forekomst av samiske kulturminner
16- Vedlegg fire: kart over reindriftslandskap i Langtjønna landskapsvernområde

Problemstilling

Problemstillingen jeg tar for meg i denne oppgaven er: I hvilken grad kan den foreslåtte historiske vandreruta gi innblikk i samspillet mellom natur og kultur uten at det går utover verneverdiene? Hva slags helhetlig bilde kan ruta danne av dette samspillet?

Refleksjon etter hospiteringsperiode, og bakgrunn for valg av problemstilling

Fra 14. januar til 10. februar 2019 var jeg i hospitering hos nasjonalparkforvalteren for Forollhogna. Nasjonalparkforvalteren deler kontorlokaler på Røros med nasjonalparkforvalteren for Femundsmarka og Guturlia nasjonalpark, Doktortjønna besøkssenter, Statens naturoppsyn og Norges verdensarv. Under hospiteringen fikk jeg godt innsyn i nasjonalparkforvalterens hverdag, og fikk ta del i et mangfold av arbeidsoppgaver.

En ting jeg bet meg merke i tidlig i denne hospiteringsperioden var hvor stort spekter av arbeidsoppgaver som var nasjonalparkforvalterens ansvar, og hvor bred kompetanse man var nødt til å inneha for å kunne gjøre en god jobb i en slik stilling. Nasjonalparkforvalteren er involvert i alle små og store saker vedrørende sine verneområder, som i den perioden jeg befant meg i hospitering innebefattet arrangering og gjennomføring av den årlige Forollhognakonferansen, møter med andre aktører angående blant annet mulig strømføring gjennom et dalføre og vedlikehold av kulturlandskap, kontinuerlig arbeid med nettstedet og appen Outtt.no for tilrettelegging av turløyper gjennom verneområdet, samt en stor mengde byggesaker. Jeg fant det veldig interessant å observere hvor stort felt nasjonalparkforvaltningen har ansvarsområde for, og å få innblikk i hvordan forvaltningen gjennom sitt virke må kombinere aspekter fra både natur- og kulturminneforvaltningen.

Som bachelorstudent i kulturminneforvaltning var det spennende å se hvor mye nasjonalparkforvalteren jobbet med kulturminnevern. Det var en stor mengde bygningsvern grunnet lokal byggeskikk i verneområdene, og mye fokus på vern av kulturlandskap, i form av beiteland og slåttemark. I tillegg var det mange godt kartlagte kulturminner inne i selve nasjonalparken de hadde ansvar for. Det jeg fant mest interessant med dette fokuset var hvor sterkt natur- og kulturminneforvaltning er knyttet sammen, og hvor stor del av verneområdene som var påvirket av menneskelig virksomhet, både gjennom kulturminner og kulturlandskap.

Disse ukene hos nasjonalparkforvaltningen utfordret min tanke om verneområder som ”uberørt natur.” Skillet mellom natur og kultur var derfor noe jeg ønsket å sette meg nærmere inn i.

Mens jeg var i hospitering startet nasjonalparkforvalteren for Femundsmarka og Gutulia opp et prosjekt med en Historisk Vandrerute i Femundsmarka. Jeg besluttet å følge dette prosjektet for min oppgave for nettopp å utforske dette skillet mellom natur og kultur, og se på hvordan et slikt prosjekt kan bidra til å formidle de kulturminneverdiene som befinner seg i verneområdene. De har kommet med to forslag til løype. Jeg har valgt løypeforslag én som bakgrunn for min oppgave.

Metode

Jeg har basert denne oppgaven på informasjon hentet fra tekst og egne samtaler, og observasjon gjennom hospitering.

Den 1. mars 2019 deltok jeg på et oppstartmøte angående historiske vandreruter med de deltakende aktørene for prosjektet. Mye av informasjonen angående ruta er hentet fra et forberedelsesdokument for møtet, som inneholdt beskrivelse av den planlagte løypa, samt informasjon om de ulike punktene. Forberedelsesdokumentet har i etterkant blitt brukt i søknad om støtte til dette prosjektet. Jeg har også benyttet meg av egne notater fra møtedagen.

De skriftlige kildene jeg har benyttet meg av er i hovedsak:
Forvaltningsplan for Femundsmarka nasjonalpark og Femundslia og Langtjønna landskapsvernområder, fra Fylkesmannen i Hedmark/Fylkesmannen i Sør-Trøndelag og Nasjonalparkstyret for Femundsmarka og Gutulia
Kulturminneloven og Naturmangfoldloven
Verneforskriftene for Femundsmaka nasjonalpark og Langtjønna landskapsvernområde
Veileder angående kulturminner i verneområder fredet etter naturmangfoldloven av miljødirektoratet og Riksantikvaren.
I tillegg har jeg basert mye av informasjonen angående spesifikke kulturminner på en rapport jeg fikk tilsendt av nasjonalparkforvalteren for Femundsmarka i forbindelse med arbeidet med bacheloroppgaven. ”Rapport. Gjennomgang av kjente kulturminner I forbindelse med ny besøksstrategi for Femundsmarka nasjonalpark.”

Mye av kartleggingen av løypa og plasseringen av kulturminner har jeg gjort via nettbaserte kartløsninger; Kilden NIBIO, for blant annet oversikt over samiske reindriftsområder; Kulturminnesøk, for informasjon om kulturminner og deres plassering; og turistforeningens kartløsning ut.no for oversikt over geografien, turstier og lignende.

Jeg har ikke selv besøkt Femundsmarka eller Langtjønna gjennom arbeidet med denne oppgaven.

Struktur

Først vil jeg redegjøre for noen begrep og lovverk som vil være sentrale i denne oppgaven. Etter dette vil jeg foreta en gjennomgang av konseptet Historiske vandreruter og noen sentrale aktører for prosjektet og området. Deretter følger området der løypa ligger, Femundsmarka nasjonalpark og Langtjønna landskapsvernområde, med deres verneformål.

Problemstillingen i oppgaven blir todelt, og slik har også hoveddelen en todelt inndeling. Første del vil ta for seg første del av problemstillingen, andre del den neste. Den første delen vil dreie seg om løypeforslaget for den historisk vandreruta, med redegjørelse av hvilke punkter denne inneholder, det kan være seg kulturminner eller naturverdier, og hvordan hvert enkelt punkt kan bidra til å formidle skillet mellom natur og kultur. I tillegg vil jeg under hvert punkt se på potensielle utfordringer som kan forekomme ved å innlemme disse kulturminnene eller naturelementene i en historisk vandrerute. I neste del vil jeg gjøre en mer generell drøfting, som vil svare på den andre delen av problemstillingen. Denne vil i hovedsak se på hva ruta i sin helhet gir innblikk i av menneskelig virksomhet i Femundsmarka. I tillegg vil jeg se på konfliktene som oppstår mellom vern og formidling når man skal danne en historisk vandrerute.

Til slutt i oppgaven vil jeg komme med en konklusjon som innebærer problemstilling og svar på problemstilling.

Begrepsavklaring

To lovverk er sentrale i denne oppgaven; lov av kulturminner, kulturminneloven, og lov om forvaltning av naturens mangfold, naturmangfoldloven.

En nasjonalpark er et større naturområde vernet mot inngrep og som er uten større inngrep. Områdene som vernes vil inneholde særegne eller representative landskap og økosystem.[1]

Et landskapsvernområde er et område med natur- eller kulturlandskap men kulturell, økologisk, identitetsskapende eller opplevelsesmessig verdi. Kulturminner er gjerne en integrert del av disse verneområdene. Landskapsvernområdene ligger slik under et mindre strengt vern enn nasjonalparkene, og vil på samme tid ha like stort fokus på de kulturelle aspektene i verneområdet som de naturlige.[2]

Et kulturminne er definert i kulturminnelovens §2 som "spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til."[3] I praksis vil dette innebære at steder med lang historie med menneskelig bosetning ofte vil ha en viss forekomst av kulturminner. Dette kan være alt som kan regnes som spor etter menneskelig aktivitet, som boplasser fra steinalderen, bygninger, gruver og så videre. I verneområdene denne oppgaven dreier seg om er det blant annet flere lokaliteter fra Røros kobberverkstid, steinalderboplasser og samiske kulturminner. Ulike kulturminner har ulikt vern, med hjemmel i kulturminneloven. I de tilfeller jeg vil omtale de ulike formene for kulturminner vil jeg kommentere fortløpende hvilke regler som gjør seg gjeldene i det enkelte kulturminnets tilfelle.[4]

Automatisk fredete kulturminner er kulturminner som oppfyller visse krav til alder, opplistet i kulturminnelovens §4[5]. For de fleste kulturminner som ikke er bygninger vil dette si fra før reformasjonen i 1537, for erklært stående byggverk er det før 1648. For at et kulturminne skal regnes som automatisk fredet må det også være bevart på sin opprinnelige posisjon.

[1] Naturmangfoldloven 2009, §35
[2] Ibid. §36
[3] Kulturminneloven 1979, §2
[4] Thea Sørensen, 2017:19
[5] Kulturminneloven 1979, §4

Alle automatisk fredete kulturminner har også en sikringssone for å unngå skade, jamfør kulturminnelovens §6[6]. Dette er et fem meter bredt belte rundt kulturminnet, som er likt sikret mot inngrep som det automatisk fredete kulturminnet. Dette er for å sikre kulturminnet mot skade.

Dersom et kulturminne er flyttet eller på noe annet vis befinner seg på et annet sted enn der det originalt befant seg vil det bli regnet som et løst kulturminne, og er hjemlet i kulturminnelovens §12-13. Eksempelvis vil en pilspiss fra steinalderen funnet på stranden mest sannsynlig ha kommet til syne via slitasje fra vann og erosjon, og vil derfor ha endret plassering.[7]

Samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre er automatisk fredet etter kulturminnelovens §4. Det er flere årsaker til at samiske kulturminner har andre vernegrenser enn andre automatisk fredete kulturminner. Den samiske kulturen har hatt mer skånsom ferdsel, som har medført mindre tydelige spor i landskapet, samt at færre kulturminner har blitt bevart. Når den samiske kulturen har færre kulturminner bærer den også en større risiko for å bli vannet ut, og det er derfor viktig å bevare disse kulturminnene for å ivareta et representativt utvalg av landets kulturarv.[8]

Kulturarv er det kulturelle grunnlaget vårt samfunn er bygd på. Det er et samlebegrep, som innebærer både immateriell og materiell kulturarv. Ordet i seg selv betyr ”arv av kultur,” og innebefatter da alle kulturelle tradisjoner fra musikk og mat til kulturminner og håndverkstradisjoner.[9]

Kulturlandskap er alt landskap som er påvirket av menneskers aktivitet gjennom tidene. Begrepet brukes særlig om jordbrukslandskapet. I området for den historiske vandreruta vil det forekomme landskap med tradisjonell drift, som slåttemark og beiteland for rein. Kulturlandskapet har her vært med på å forme landskapet i området.[10]

[6] Kulturminneloven 1979, §6
[7] Kulturminneloven 1979, §12-13
[8] Thea Sørensen 2017:9 og Kulturminneloven 1979, §4
[9] Riksantikvaren 2019. (ordforklaringer)
[10] Miljødirektoratet og Riksantikvaren 2015:49

Kulturminner og landskap kan være fredet eller av ulike årsaker, også via vedtaksfredning hjemlet i kulturminnelovens §15-21.[11] For at et kulturminne skal bli fredet er det derfor gjerne tilknyttet en eller flere verneverdier som ligger til grunn for vernet. Aldersverdi er allerede nevnt som årsak til automatisk fredning. Flere andre verneverdier vil også forekomme i denne oppgaven. Representativitetsverdi og sjeldenhetsverdi er at kulturminnet representerer en gruppe eller stilart utenfor majoriteten, slik som samiske kulturminner, eller er at det er få liknende kulturminner. Identitetsverdi at kulturminnet fungerer som en identitetsskaper, det vil si at man får et personlig forhold til kulturminnet. Kunnskapsverdi eller historisk kildeverdi er de faktorene som gjør at kulturminnet kan bidra til kunnskap, som via forskning. Dette kan henge sammen med pedagogisk verdi, som er når kulturminnet kan fungere som et grep i formidlingsarbeid. Autentisitet sier noe om kulturminnets ekthet, og spiller inn på for eksempel hvorvidt det originale materialet er bevart, det er foretatt restaureringer, eller om kulturminnet brukes til samme formål som tidligere. Autentisitet er slik et vagt begrep, ettersom et kulturminne kan være autentisk i én forstand og ikke i et annet. I denne oppgaven vil jeg i hovedsak omtale autentisitet i sammenheng med konflikter mellom vern og formidling.[12]

In situ betyr i sitt naturlige miljø, i motsetning til ex situ. Dette brukes ofte om bevaring av kulturminner på sin opprinnelige plass, eller å flytte dem. I denne oppgaven vil det bli brukt om formidlingsarbeid der kulturminnene befinner seg langs en løype, heller enn utenfor, som på et museum.

Historiske vandreruter– et samarbeidsprosjekt

Historiske vandreruter er et samarbeidsprosjekt mellom riksantikvaren og den norske turistforening (DNT). Prosjektet har som hensikt å åpne gamle ferdselsveier som turstier, med formål å gi både gode friluftsopplevelser samt formidle kulturarv. Konseptet kan derfor bidra til både for å få kulturinteresserte ut på tur, og for å få friluftslivsinteresserte oppmerksomme på kulturarv. Femundsmarka nasjonalpark og Langtjønna landskapsvernområde utgangspunktet for en ny historisk vandrerute. [13]

[11] Kulturminneloven 1979 §15-21
[12] Arne Lie Christensen 2011:210-211 og Lisen Bull 1987:26-27
[13] Den norske turistforening og Riksantikvaren 2018

Femundsmarka nasjonalpark ble opprettet 9. juli 1971, og er en del av et av de største områdene med sammenhengene villmark sør i Skandinavia. Tilgrensende nasjonalparken er landskapsvernområder; Langtjønna og Femundslia. Nasjonalparken grenser også til to naturreservat eller verneområder over grensa til Sverige. Landskapet i Femundsmarka ble i stor grad formet av den siste nedsmeltinga fra istiden, med rester av løsmasser og kampesteiner. Utenom dette er terrenget relativt snilt, med delvis tett skog.[14]

Formålsparagrafen, §2, i verneforskriften for Femundsmarka lyder:

> Formålet med opprettelsen av Femundsmarka nasjonalpark er:
> -å bevare et stort, sammenhengende og i det vesentlige urørt skog- og fjellområde,
> -å bevare landskapsformer med blant annet det særpregede dødislandskapet med blokkmark, morenerygger, sjøer og vannsystemer,
> -å bevare det biologiske mangfoldet med et egenartet plante- og dyreliv.
>
> Allmennheten skal gis anledning til naturopplevelse gjennom utøving av tradisjonelt og enkelt friluftsliv med liten grad av teknisk tilrettelegging. Kulturminner i nasjonalparken skal sikres mot skade. Området skal kunne nyttes til reindrift. Ivaretakelse av naturgrunnlaget innenfor nasjonalparken er viktig for samisk kultur og næringsutnyttelse.[15]

Langtjønna landskapsvernområde ble opprettet i 2003, og supplerer Femundsmarka nasjonalpark med kulturlandskap og kulturarv. §2 av forskriften om vern av Langtjønna Landskapsvernområde sier:

> ”Formålet med opprettelsen av Langtjønna landskapsvernområde er å ta vare på et særegent natur- og kulturlandskap i tilknytning til Femundsmarka nasjonalpark, med kulturlandskapselementer blant annet knyttet til fløtningsanlegget mellom Femund og Feragen.
>
> Allmenheten skal gis anledning til naturopplevelse gjennom utøvingen av tradisjonelt og enkelt friluftsliv, med liten grad av teknisk tilrettelegging. Området skal kunne nyttes til reindrift. Ivaretakelse av naturgrunnlaget innenfor landskapsvernområdet er viktig for samisk kultur og næringsutnyttelse”[16]

Femundsmarka nasjonalpark med tilhørende verneområder er underlagt forvaltningsmyndigheten til nasjonalparkforvalteren for Femundsmarka og Gutulia. Nasjonalparkforvalteren hører til under fylkesmannen.

[14] Fylkesmannen i Hedmark/Fylkesmannen i Sør-Trøndelag Nasjonalparkstyret for Femundsmarka og Gutulia 2014:6-7 og 13
[15] Forskrift om verneplan for Femundsmarka 1971, §2
[16] Forskrift om verneplan for Femundsmarka, vern av Langtjønna Landskapsvernområde 2003, §2

Deler av Femundsmarka nasjonalpark, og hele Langtjønna landskapsvernområde befinner seg inne i cirkumferensen for Røros Bergstad. Røros ble innlemmet i UNESCOs verdensarvliste i 1980, og området ble utvidet til også å innebære en cirkumferens i 2010. Årsaken til dette er kobbergruvevirksomheten på Røros omtrentlig fra 16-1800-tallet. Kulturminnene i Femundsmarka fra kobberverkstiden er derfor på UNESCOs verdensarvliste. Verdensarven Røros vil derfor være en sentral aktør dersom man skal anlegge en historisk vandrerute gjennom cirkumferensen.[17]

[17] Riksantikvaren 2019 (Røros Bergstad og cirkumferensen)

Løypeforslag én– en vandrerute i skillet mellom natur og kultur

Nasjonalparkforvalteren for Femundsmarka er i samarbeid med Den norske turistforening, Riksantikvaren, Statskog(grunneier), statens naturoppsyn og verdensarven Røros og Cirkumferensen i ferd med å planlegge åpningen av en ny historisk vandrerute i Femundsmarka nasjonalpark, eller de omkringliggende verneområdene. Det er foreløpig to alternative løyper, hvorav begge er lagt til allerede mye trafikkerte områder av Femundsmarka.

Jeg har valgt å fokusere på løypeforslag én, som for det meste spenner gjennom Langtjønna landskapsvernområde. Med hjelp av forberedelsesdokumentet fra møtet med historiske vandreruter den 1. mars 2019 har jeg foretatt et utplukk av punkter med ulik kultur- eller naturverdi. Punktene jeg har valgt å ta for meg er kulturminner, kulturlandskap eller naturfenomen karakteristiske for Femundsmarka. Jeg mener disse punktene er de mest relevante for oppgaven som finnes langs denne løypa. Til sammen gir de et relativt representativt utsnitt av verneverdiene på denne løypa, kan hende med overvekt av kulturminneverdier. Jeg har valgt å fokusere på kulturminner fordi dette med stor sannsynlighet også vil være fokuset i den historiske vandreruta.

Løypeforslag én er en ca. 20 kilometer lang rundløype med utgangspunkt i Langen Gård. Løypeforslaget ligger ikke inne i nasjonalparken, men store deler av løypa går gjennom Langtjønna landskapsvernområde.

Kart over løypeforslaget er å finne i vedlegg én.[18] Runden går fra Langen Gjestegård, over Femundsåsen til Kalven, langs Langtjønna til Feragshåa, langs Feragselva, gjennom Storhøsjømyra og tilbake til Langen gjestegård. Punktene jeg har tatt for meg er som følger:

1- Langen Gjestegård og båten Fæmund II
2- ”Stortalla”– storfurua på Femundsåsen
3- Linnés rute
4- Tømmerrennesystemet ved Langtjønna og Buene ved tømmerrennene
5- Landskap formet av malmtransport– malmvegen

[18] Kartet i vedlegg én er hentet fra Knut Wolden 2019, forberedelsesdokument til møte om historiske vandreruter 01.03.2019:2

6- Fangstgraver fra steinalderen og Fangstgraver fra jern-middelalderen
7- Flytteblokk fra istiden
8- Steinalderboplasser
9- Slåttemark

Punkt én: Langen gjestegård og Fæmund II

Båten Fæmund II er en naturlig valg av framkomstmiddel til startpunktet ved Langen gård. Båten har i seg selv status som kulturminne på grunn av sin lange historie som framkomstmiddel inn til marka.[19]

Første punkt på lista er Langen gård. Dette er en gjestegård som etablert i 1730 årene som et kombinasjonsbruk med gårdsdrift og skogdrift med tilhørende kullbrenning til smelting av kobbermalm fra Røros kobberverk. Rundt om gården er det derfor en mengde spor etter kobberverkets tid. I tillegg er området rundt gården et av de mest frodige områdene i Femundsmarka, og preget av kulturlandskap i form av slåttemark.[20]

Både Fæmund II og Langen gård er kulturminner som allerede har mye ferdsel, og som derfor sannsynligvis ikke vil bli nevneverdig påvirket av denne ekstra ruten.

Bruken av naturen slik man kan se ved Langen gård har en veldig interessant tosidighet. Kombinasjonsbruket var knyttet opp til kobberverket med smelting og kullbrenning, men var også et gårdsbruk. Med bruk av slåttemark benytter man seg av naturen, tar av det som vokser, og er avhengig av skogen for å opprettholde driften. Dette viser en respekt for det landskapet man befinner seg i. Med kullbrenning og smeltedrift benytter man seg av skogen på et helt annet vis, ved å dra ut de betinget fornybare ressursene som ligger i marka. Denne prosessen er langt mer ødeleggende, og setter tydelige spor i landskapet. Dette vil si at menneskene som driftet Langen gård både levde i pakt med naturen i dette området, men samtidig la naturen under seg og endret landskapet.

På sett og vis er denne tosidige bruken av landskapet tydelig også i dag. Sporene fra kobberverkstiden er tydelige, og iøynefallende. Kulturlandskapet, og sporene etter tradisjonell drift er langt mindre tydelig, og derfor vanskeligere å være klar over med mindre man blir

[19] Riksantikvaren 2017
[20] Langen gjestegård 2015 og Knut Wolden 2019:1

opplyst om det. Langen gård kan derfor som et punkt i en historisk vandrerute tydelig peke på to ulike måter av hvordan mennesket har benyttet seg av naturen, og er slikt et godt punkt fordi man kan se denne tosidigheten i det samme landskapet.

Punkt to: Storfurua

Turen videre går over Femundsåsen, der man kan finne en stor furu, Stortalla, som etter sigende skal være et opp til 400 år gammelt frøtre. I følge interne dokument skal treet med stor sannsynlighet ha blitt satt igjen av Røros kobberverk, med den hensikt å spre frø så skogen kunne vokse til på ny. Dette var på grunn av de enorme mengdene trær som gikk med til å lage trekull til smelting av kobbermalm. Jeg har ingen sikre kilder på eksistensen av dette treet utover forberedelsesdokumentet for møtet med historiske vandreruter.[21]

Treet har etter min kjennskap ikke status som kulturminne, men vil like vel ha kulturminneverdier tilknyttet Røros kobberverks historie. Ettersom det ligger innenfor cirkumferensen vil dette styrke treets verdi som kulturminne. Treet er et spor etter menneskelig virksomhet som det tilknyttes historiske hendelser til, og vil derfor kunne vernes som kulturminne.

Med forbehold om at informasjonen om treet stemmer kan dette treet formidle en spennende del av skillet mellom natur og kultur. Det forteller en del av historien om Røros kobberverk man sjeldent ser, der de iverksatte tiltak for å la skogen vokse tilbake. Dette viser blant annet at menneskene under kobberverkstiden brydde seg om å ta vare på skogen, til tross for at de benyttet seg av den. Dette treet vil i så fall være et av få spor etter at menneskene på kobberverkets tid forsøkte å utbedre skadene som var gjort i landskapet.

Punkt tre: Linnés løype

Videre krysser løypa en nordgående sti der Carl von Linné vandret gjennom Femundsmarka da han besøkte Røros i 1734. Løypa er foreslått som et alternativ til løypeforslag én for historiske vandreruter i Femundsmarka, eller som en tilleggsløype til løypeforslag én.[22]

Kristen Aspaas skriver i sin artikkel ”Carl von Linnés fjellferd til Røros i juli 1734”

[21] Knut Wolden 2019:3
[22] Egne notater fra møte om historiske vandreruter 01.03.2019

fra Trondhjems turistforenings årbok fra 1970 noen ord som godt oppsummerer en tanke lignende historiske vandreruter. Sitatet kan bidra til å forsvare muligheten for å bruke Carl von Linnés løype som et alternativ til løypeforslag én. en historisk vandrerute.

> ”I Femundsmarka kan vi den dag i dag vandre i Linnés fotefar, og finne landskapet så å si uforandret fra hin tid. Skritt for skritt kan vi følge den store mester og hans studenter på deres strabasiøse fjellferd for 236 år siden, og bruke Iter Dalekarlicum som reisehåndbok. Og et slikt møte med 1700-tallets topografiske litteratur gir en følelse av selvopplevd kontakt med opplysningstidens mennesker.”[23]

Dette sitatet peker på to ting som gjør Linnés rute til et spennende punkt. For det første vil løypa gi en mer helhetlig vandring enn det løypeforslag én vil, og kanskje slik bidra til en mer helhetlig opplevelse av turen. En slik rute ville da innebære å gå i Linnés fotspor, og bruke boken han skrev om opplevelsen som guide. I en slik løype vil det være lett å plukke ut hvilke faktorer i løpet av løypa man skal framheve, på bakgrunn av Iter Dalekaricum, Linnés reisehåndbok fra turen. En annen fordel med denne løypa er at man får et godt innblikk i hvordan et menneske på 1700-tallet oppfattet landskapet i Femundsmarka. Dette vil også være en interessant måte å observere møtet mellom menneske og natur. Linnés rute har derfor kvaliteter som kan levendegjøre dette skillet mellom natur og kultur i større grad enn de andre punktene på løypeforslag én kan.

De tidligere løypene i konseptet Historiske vandreruter har holdt seg til én historisk rute. Dette kan man se med eksemplet om ruta med brudleruta mellom Sirdal og Kvinesdal, eller Flyktningeruta fra Oslo til Sverige. En slik løype vil nødvendigvis ha et annet fokus enn slik løypeforslag én for Femundsmarka foreløpig ser ut. I disse løypene vil man føle seg mer som en del av historien; ”Gå i kongens fotspor,” men i denne vil man ikke ha den samme følelsen av at ”her skjedde dette eller dette.” I stedet har man en bredere historieformidling av et område med mye å fortelle, og man har muligheten til å trekke større linjer ved ulike kulturminner fra ulike kulturer og tidsaldere.[24]

Begge sortene løyper vil ha ulike fordeler og ulemper. På en side vil en løype med bredere fokus være en interessant måte å formidle kulturverdiene og historien på, ettersom man således har mer historie å ta av, og ikke låser seg til den ene ruta. Da er det også lettere å

[23] Kristen Aspaas 1970:36
[24] Egne notater fra møte om historiske vandreruter den 03.05.2019, lokalhistoriewiki 2018 (brudleruta) og lokalhistoriewiki 2018 (Flyktningeruta)

tilpasse ruta etter egne interesser, og hvem du går dem med. Går du løypa som en familietur trenger du ikke fordype deg for mye i ett aspekt ved historien, men du vil ha muligheten for videre fordypning dersom du ønsker dette. På den andre siden mister du muligheten til å ha den kontakten med én bestemt situasjon eller tidsalder som Kristen Aspaas snakket om, som kan medføre at de som går løypa mister den stemningen som kunne fungert som identitetsskaper.

En tredje mulighet er å åpne for å legge til Linnés løype som en separat løype, da denne da denne like vel krysser løypeforslag én. Slik at de spesielt interesserte inkludere denne i runden sin eller lese mer om temaet dersom de ønsker det.

Punkt fire: Tømmerrenner og buer

Langtjønnvassdraget er neste punkt verdt å merke seg, og da spesielt tømmerrenna som går mellom Litjllangtjønna og Lortholet. Dette er en rekke tømmerrenner her fra kobberverkets dager på 1600-tallet. I 1990 ble tømmerrenna i Langtjønnvassdraget restaurert, og fikk kulturminnestatus. [25]

I nærheten av Langtjønnavassdraget er det flere tilhørende buer med kulturminnestatus. Flere av disse er i dag åpne og i Statsskogs eie, men var inntil nylig holdt hemmelig fra offentligheten. Ekstra trafikk ved disse buene kan medføre en økt risiko for slitasje og skade.[26]

Både tømmerrennene og buene er kulturminner fra kobberverkstiden, som er den tidsepoken som har satt klarest spor i landskapet i Femundsmarka. Dette er tømmerrennene er gode eksempler på. I en formidlingssammenheng er derfor dette gode punkter på en løype, ettersom de er godt synlige kulturminner som viser hvor drastisk menneskene på kobberverkstiden formet landskapet rundt seg. Til sammen kan tømmerrennene og buene gi et innblikk i hvordan livet var i dette området i kobberverkets dager.

[25] Fylkesmannen i Hedmark/Fylkesmannen i Sør-Trøndelag Nasjonalparkstyret for Femundsmarka og Gutulia 2014:81 og Femundsmarka og Gutulia nasjonalparkstyre 2015

[26] Fylkesmannen i Hedmark/Fylkesmannen i Sør-Trøndelag Nasjonalparkstyret for Femundsmarka og Gutulia 2014:50

Et potensielt problem med disse kulturminnene, og da spesielt de åpne buene, er faren for slitasje og skade som kan komme med økt ferdsel i området. En mulig løsning på dette problemet kan være å for eksempel stenge av noen av buene, men sannsynligvis er dette et såpass trafikkert område i utgangspunktet at faren er relativt liten for at den historiske vandreruta skal være utslagsgivende for å iverksette slike tiltak.

Hva slike slitasjeskader ville medføre for kulturminneverdiene kommer an på hvilke faktorer du tar for deg. For den pedagogiske verdien, som i denne løypa kan være å vise skillet mellom natur og kultur, ville sannsynligvis ikke utbedring av skader og lignende ha så mye å si. Derimot for andre kulturminneverdier, som tanken om autentisitet, ville alle restaureringer forringe disse verneverdiene. Tømmerrennene har allerede vært gjennom en restaureringsprosess i forbindelse med etableringen av cirkumferensen, så på den ene siden er ikke økt trafikk ønskelig, men på den andre er nok mange av verneverdiene allerede forringet. Det er også viktig å bemerke at vern av kulturminnene er en del av verneformålet for Langtjønna landskapsvernområde, og at forvaltningen da i stor grad plikter å verne disse kulturminnene.

Etter min vurdering vil ikke den økte ferdselen på grunn av løypeforslag én medføre noen nevneverdig risiko for ekstra slitasje. Dersom man ønsker å formidle kulturminneverdier, som jeg går ut i fra er et ønske i dette området da de allerede har istandsatt kulturminnene og åpnet buene, vil dette alltid medføre en risiko for skade. Etter mitt skjønn er formidlingen av disse kulturminnene deres viktigste verdi. Ved tidligere restaurering har allerede autentisiteten blitt forringet, og kulturminner som kilde til kunnskap har liten verdi i seg selv dersom man ikke formidler den kunnskapen til befolkningen.

Fordelene med å formidle kunnskap om disse kulturminnene er derimot mange, ettersom det kan medføre en bredere forståelse av hvordan livet i dette området var på 16-1800-tallet, hvordan mennesket opp gjennom historien har satt sitt preg på landskapet, samt at vi i dag velger å verne både områdene og kulturminnene. Dette kunnskapsgrunnlaget kan da være essensielt for å skape en bredere forståelse av og toleranse for vern, ved å vise hvordan synet på natur og kultur har endret seg opp gjennom historien.

Punkt fem: Malmvegen

I området mellom den siste tømmerrenna ved Feragshåa og Langtjønnbekken finner man spor etter malmtransporten til Røros i kobberverkstiden. Malmtransporten kom i dette området på land etter å ha gått over isen vinterstid, og man kan i dag se et belte der rester etter malm har forurenset jordsmonnet, og forhindret veksten av vegetasjon.[27]

Dette sporet etter malmtransporten er nok det tydeligste eksempelet på hvordan menneskene kan bruke og misbruke naturen, og er slik et viktig eksempel på kulturminner i Femundsmarka. Som en rest etter rest etter kobberverkstiden innehar det verdier som kulturminne, selv om man i dag ville sett på slike utslipp av tungmetaller i naturområder som noe svært negativt. Slik er også malmvegen et spennende punkt, ettersom det viser at kulturminner ikke nødvendigvis trenger å komme av noe godt. Like vel kan for utslipp som malmvegen ha gode verdier i seg. For eksempel er det en sjanse for at lignende utslipp har vært med på å forme den tanken om naturvern som er rådende i dag, og i så fall vil malmvegen være et spennende punkt for å vise hvorfor vern har oppstått.

Punkt seks: Fangstgraver

Fangstgraver fra steinalderen er å finne i området mellom Langtjønna og Lorthølet. Dyregravene er her lagt etter geografien i langstrakte egger. Dyregravene er sådan et spennende eksempel på menneskets evne til å tilpasse seg– og utnytte landskapet rundt dem. Fangstgravene er merket med grønt i vedlegg to.[28]

Sannsynligvis vil ikke ferdselen langs løypeforslag én en trussel for dyregravene. De er automatisk fredete kulturminner hjemlet i kulturminnelovens §4 ettersom de er eldre enn 1537, og innehar derfor også en sikringssone på fem meter rundt kulturminnets synlige ytterkant, jamfør kulturminnelovens §6. Man kan se av kartet på vedlegg to at systemet av dyregraver på enkelte punkter langs Feragshåen ligger tett oppved stien. Dette burde ikke være av betydning ettersom ruteforslag én følger allerede anlagte ferdselsveier gjennom verneområdet.[29]

[27] Knut Wolden 2019:5 og Fylkesmannen i Hedmark/Fylkesmannen i Sør-Trøndelag Nasjonalparkstyret for Femundsmarka og Gutulia 2014:81

[28] Knut Wolden 2019:6 og Kulturminnesøk.no

[29] Kulturminneloven 1979, §4 og §6

Fangstgravene er eksempler på hvordan menneskene før kobberverkets tid benyttet seg av landskapet på en langt mer skånsom måte enn senere generasjoner. Man kan si menneskene var formet av landskapet snarere enn selv å forme landskapet. Dyregravene ble lagt til allerede eksisterende formasjoner fra siste istid, og krevde sådan sannsynligvis langt mindre jobb av menneskene som lagde dem enn hvis de ikke var lagt i eggene, i tillegg til at de satte lite iøynefallende spor. Dette kan være fordi det var mindre arbeidskrevende å legge dem i de eksisterende landskapsformasjonene, men det kan også potensielt vise at de hadde en respekt for naturen som deres ressursgrunnlag. I alle fall viser plasseringen av dyregravene at menneskene som anla dem hadde stor kompetanse om det landskapet de levde i; både om landskapsformene, hvor dyretrekkene gikk, samt hvordan de best skulle utnytte landskapet rundt seg som jaktområde. Derfor kan dyregravene være gode eksempler på hvordan menneskene var svært avhengige av- og hadde stor kunnskap om landskapet rundt seg, og kunne å utnytte det på en skånsom måte.

Punkt sju: Flytteblokk

Punkt nummer sju er nok et geografisk fenomen. En enorm steinblokk, eller flyteblokk, ble etterlatt her etter siste istid, sannsynligvis fraktet dit fra Sverige, der man finner nærmeste forekomst av samme steinart.[30]

Dette punktet på vandreruta har få kulturminneverdier. Det kan være interessant som eksempel på hvordan landskapet i Femundsmarka ble formet, ettersom landskapet påvirket menneskene som bosatte seg her. Utover dette er ikke flytteblokken relevant for skillet mellom natur og kultur.

Punkt åtte: Steinalderboplasser

Ved stranda langs Skaftholmen, og på begge sider av Feragen er det registrert en rekke steinalderboplasser. Funn her er av typen koksteiner, pilspisser og hauger med kvartsavslag. Dette er med andre ord kulturminner som er spesielt utsatt for potensiell ødeleggelse. Funnstedene til steinalderboplassene er her plassert oppe i dagen langs stranda, men ikke i vannet. Det er mange løsfunn, men lite faste kulturminner, slik det ofte er med steinalderboplasser.[31]

[30] Knut Wolden 2019:5

[31] Knut Wolden 2019:5 og kulturminnesøk.no

For å bedre vise de ulike typene funn har jeg i vedlegg to markert punktene for steinalderboplasser med lilla, og fangstanleggene nevnt i punkt åtte med grønt. Det overlappende feltet i grått der stien passerer langs stranda er en overlappende lokasjon med både steinalderboplasser og fangstanlegg fra førreformatorisk tid.

Kulturminnene er her enten automatisk fredete kulturminner hjemlet i kulturminnelovens §4 eller løse kulturminner med hjemmel i §12-13. Sannsynligvis vil de fleste av kulturminnene være løse kulturminner, ettersom de er funnet langs stranda, og derfor med stor sannsynlighet har blitt flyttet av sand og vann, og derfor ikke befinner seg på sin originale lokasjon.[32]

Steinalderboplassene er de eldste sporene etter menneskelig ferdsel i Femundsmarka. Det er ikke tydelige spor, og kan være av nytte i formidlingen av skillet mellom natur og kultur ved å for eksempel vise hvilke redskaper og materialer de hadde til rådighet, og at menneskene valgte å bosette seg nært vannet. Slik er også steinalderboplassene gode vitnesbyrd på hvordan naturen på deres levetid satte naturlige begrensninger for deres liv, og at de lærte å utnytte det landskapet de var bosatt i.

Kulturminner som steinalderboplassene er svært sårbare for ødeleggelse. Hittil har mange av steinalderlokasjonene rundt om i Femundsmarka fått ligge i fred for brukerne av områdene ved at forvaltningen mer eller mindre bevisst har unnlatt å opplyse om at de er der.[33] Dersom turgjengerne i området blir oppmerksomme på det de kommer over løsfunn etter steinalderen medfører dette en stor risiko for at de velger å plukke med seg biter av flint og liknende, og om de så gjør vil restene etter boplassene lett forsvinne. På den ene siden kan det utgjøre en stor risiko for kulturminnene dersom turgjengerne i området blir var deres eksistens. På den andre siden betyr økt oppmerksomhet også mulighet for å forhindre uaktsom ødeleggelse, ved for eksempel bruk av områdene som telt- og bålplasser, og åpner i tillegg for muligheten for å formidle den informasjonen forvaltningen selv ønsker å legge fokus på. Én måte å oppnå dette på kan for eksempel være med å opplyse om hvilke områder steinalderboplassene var, og at uvøren ferdsel kan utgjøre en risiko, men uten å nevne hva slags spor man kan finne, eller mer nøyaktige lokasjoner.

[32] Kulturminneloven 1979 §4 og 12-13
[33] Egne notater fra møte om historiske vandreruter den 01.03.2019

Kulturminnekartleggeren for Femundsmarka og landskapsvernområdene anbefaler i klartekst å ikke bruke disse steinalderboplassene til formidling, da dette kan påføre dem skade. Dette er fordi folk er troende til å plukke med seg steiner om de gjenkjenner dem som funn. Jeg er uenig i at et slikt preventivt tiltak nødvendigvis er til det beste for kulturminnet. Sannsynligvis har de færreste som ferdes i Femundsmarka noe uttalt ønske om å ødelegge kulturminner. Dersom man informerer om funnstedene bidrar dette til å forhindre uaktsom ødeleggelse av kulturminnene. I tillegg vil man gjennom formidlingen også informere om sanksjonene for bevisst ødeleggelse av kulturminner.[34]

Punkt ni: Slåttemark

I Feragenområdet er landskapet preget av slåttemark. Dette er med andre ord kulturlandskap formet av tradisjonsdrift, og menneskelig adferd. Her vil det nødvendigvis være både naturverdier og kulturminneverdier. Kulturlandskap er en del av menneskelig kulturarv, og derfor regnet som kulturminner, men slåttelandskapets biologiske mangfold er også under beskyttelse av naturmangfoldsloven.[35]

Dette er et interessant punkt på den historiske vandreruta, ettersom det er et punkt der mennesket har bidratt til å endre selve det biologiske mangfoldet i naturen. Dette synliggjør forskjellen på Femundsmarka og Langtjønna; Femundsmarkas verneformål innebærer å bevare et vesentlig urørt naturområde, Langtjønnas å bevare et særegent natur- og kulturlandskap. Slik sett er dette punktet noe som i størst grad forsvarer løypeforslag én ettersom det viser at landskapsvernområdet i seg selv er et skille mellom natur og kultur. Biologisk mangfold, men skapt av menneskelig drift.

Kulturlandskapet noe av det menneskene har gjort som i størst grad har endret vårt fysiske miljø. Vern av kulturlandskap er vanskelig, ettersom det krever jevnlig skjøtsel for å holdes i hevd. Mange kulturlandskapstyper er i dag truet på grunn av mangel på skjøtsel, og artene er i ferd med å dø ut. Artene ville ikke eksistert i området om det ikke hadde vært for menneskelig adferd, men landskapet vil endres drastisk dersom driften opphøres. Dersom man ønsker å bevare kulturlandskapet, slik det står i verneformålet, må man sette fokus på å holde kulturlandskapet i hevd.

[34] Thea Sørensen 2017:6
[35] Knut Wolden 2019:5 og Miljødirektoratet og riksantikvaren 2015:45

Jeg mener at å skape en forståelse av at sivilisasjonen er en integrert og uatskillelig del av naturen er noe en historisk vandrerute kan bidra til. Dersom man påpeker de ulike sortene kulturlandskap, og hvordan de har bidratt til å forme landskapet i en slik løype vil dette skape en forståelse av hvordan mennesket har bidratt til å forme landskapet. Man kan også opplyse om konsekvensene som vil oppstå om driften opphører. Dette vil i så fall kunne bidra til å skape forståelse for viktigheten av kulturlandskapsvern blant brukerne av området.

Formidling av et helhetlig bilde

Når man ser på de ulike kulturminneverdiene som er å finne i løypeforslag én kan man få et godt innblikk hvordan kultur har møtt natur gjennom tidene. Ved de eldste kulturminnene, steinalderboplassene, kan man se hvordan de la bosetningene langs vannene, og dette kan fortelle noe om hvilke ressurser de hadde tilgjengelig der, som de ikke kunne finne andre steder. Ved fangstgravene kan man se hvordan mennesket utnyttet naturen på en effektiv og skånsom måte, noe som peker på svært god kjennskap til området de bodde i, og kunnskap om hvordan de skulle utnytte landskapet til sin fordel. Ved sporene fra kobberverkstiden kan man se at menneskene dro ut ressursene av landskapet i en helt annen grad enn tidligere, og slik endret naturen rundt seg. Dette tyder på at menneskene på denne tiden på et vis fridde seg fra de begrensningene naturen tidligere hadde satt, og gjorde seg mer avhengig av samfunn og teknologi for å forsørge seg. Kombinasjonsbruk, som ved Langen gjestegård viser den sameksistensen av kobberverk og tradisjonell drift, som viser at menneskene fremdeles i noen grad var avhengig av, og hadde en respekt for, naturens ressurser og det livsgrunnlaget det gav. Det samme kan storfurua peke på, som viser at menneskene under kobberverkstiden hadde interesse av å ta vare på skogen, og få den til å gro til på nytt. Alle disse sporene etter menneskelig aktivitet i Femundsmarka viser et forhold mellom menneske og natur i ulike tidsaldere, og hvordan menneskene utnyttet områdets ressurser på ulikt vis gjennom ulike tider.

En faktor som mangler i løypeforslag én dersom man ønsker å skape en forståelse av hvordan mennesket har oppholdt seg i Femundsmarka er forekomsten av samiske kulturminner. Femundsmarka er i dag og har lenge vært samisk reindriftslandskap, og er derfor en essensiell del av livet i nasjonalparken og landskapsvernområdet. Langtjønna landskapsvernområde er vinterbeitemark som inngår i Femund Reinbeitedistrikt. Vedlegg fire er et kart hentet fra kilden.nibio.no, og viser beiteområdene for tamrein. Her kommer det tydelig fram at ruta går gjennom det som også i dag er samiske beiteområder, og som da nødvendigvis vil være å regne som samisk kulturlandskap. Om man derimot ser på forekomsten av kjente samiske kulturminner i vedlegg tre, som er hentet fra kulturminnekartleggeren for Femundsmarka, gir denne et annet inntrykk av hvor det er spor etter samisk ferdsel. De samiske kulturminnene er her markert med rødt, mens løypeforslag én er ringet rundt. Dersom man benytter seg kun av vedlegg tre må man konkludere med at Løypeforslag én er dårlig egnet dersom man ønsker å formidle samiske kulturminner.

Samisk kultur fører svært skånsom ferdsel, og setter vage spor i landskapet. Det er derfor få samiske kulturminner som er dominerende i landskapsbildet. Dette skyldes i stor grad bruken av naturlige materialer som naturlig brytes ned med tiden, samt færre permanente bosettinger. Eksempler på samiske kulturminner kan da være gammetufter eller ildsteder.[36] På grunn av at samisk kultur fører så skånsom ferdsel kan samiske kulturminner også være landemerker som ikke nødvendigvis setter tydelige spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø. Disse faller derfor inn under siste ledd av kulturminnelovens §2: "herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til." Mange samiske kulturminner forblir derfor under radaren fordi de ikke øyeblikkelig blir gjenkjent som kulturminner[37].

Det er mye som kan tyde på at forekomsten av samiske kulturminner og kulturlandskap ikke er tilstrekkelig kartlagt i området ved løypeforslag én. Kulturminnekartleggeren for Femundsmarka, som også vedlegg to er hentet fra, påpeker manglende kartlegging av samiske kulturminner. Samisk drift er med i verneformålene for både Femundsmarka og Langtjønna. Ettersom Langtjønna landskapsvernområde er vinterbeite for rein, og definisjonen av kulturlandskap er landskap påvirket av menneskelig aktivitet, betyr dette at dette området er å regne som samisk kulturlandskap. Det eneste som nevnt om samisk kulturlandskap i forvaltningsplanen for Femundsmarka er derimot at "beiting fra tamrein har hatt betydning for vegetasjonen."[38] Når i tillegg kulturminnekartleggeren hevder at de samiske kulturminnene i Femundsmarka er for dårlig kartlagt, vil det med stor sannsynlighet være samiske verdier å formidle også i løypeforslag én.[39]

Opplysningene fra kulturminnekartleggeren og forvaltningsplanen peker begge på en sterk tendens til manglende formidling av samisk kultur, både kulturminner og kulturlandskap, i Femundsmarka nasjonalpark og Langtjønna landskapsvernområde. En historisk vandrerute ville etter min oppfatning ikke vært komplett uten også å involvere samisk kulturarv, ettersom samisk bosetning har vært, og fremdeles er en essensiell del av livet i Femundsmarka. Om man ønsker å formidle historisk bosetting i- og bruk av marka mener jeg det vil være nødvendig å vise fram også de minst iøynefallende sporene etter menneskelig ferdsel. Dette er

[36] Thea Sørensen 2017:9
[37] Kulturminneloven 1979 §2
[38] Fylkesmannen i Hedmark/Fylkesmannen i Sør-Trøndelag Nasjonalparkstyret for Femundsmarka og Gutulia 2014:20
[39] Thea Sørensen 2017:11

både for å få et mer helhetlig bilde av hvordan bosettingssituasjonen gjennom historien har vært, og også for å fremheve kontrasten mellom de samiske kulturminnene og de mest synlige sporene etter kobberverkstiden, slik som malmvegen. Det vil derfor ikke være mulig å danne et komplett bilde av skillet mellom natur og kultur uten å også formidle den samiske historien.

Etter min vurdering hadde en historisk vandrerute vært en god måte å formidle samiske verdier på. Den samiske kulturen har satt få spor i landskapet, og nettopp derfor vil formidling in situ være et godt formidlingsgrep, ettersom man slik kan se området og naturen som er tett knyttet opp mot den samiske kulturen. For at en slik form for formidling skulle være gjennomførbart ville jeg foreslått å involvere de samiske aktørene i Femundsmarka på et tidlig tidspunkt under planleggingen av løypa.

Slik kulturminnene i Femundsmarka blir formidlet i dag er det største fokuset på kulturminnene fra kobberverksdagene. Dette kan være av flere årsaker. Disse kulturminnene er de som har satt synligst spor i landskapet, og som derfor i seg selv vekker mye oppmerksomhet. I tillegg er blant annet Langen gjestegård og mange av koiene åpne for overnatting, noe som nødvendigvis vil gi dem oppmerksomhet fra folk som ferdes i området. En annen grunn til at disse kulturminnene får så mye fokus kan være deres tilknytning til UNESCOs verdensarvliste, at deres tilknytting til bergstaden Røros gir mye publisitet. Det er min oppfatning at et så overveldende fokus på kulturminnene fra kobberverkstiden gir et feilbalansert bilde av menneskelig ferdsel i Femundsmarka. Disse kulturminnene er sporene etter den mest brutale bruken av naturen som har funnet sted i området, og vil danne et svært ufullstendig bilde dersom det kun er disse sporene som blir synliggjort i et formidlingsarbeid. Et problem med å løfte fram de andre kulturminnene i området for å skape et mer helhetlig bilde av skillet mellom natur og kultur er at disse kulturminnene, og da spesielt de samiske, har vært skapt av en langt mer skånsom ferdsel. Som konsekvens av dette er de andre kulturminnene mindre synlige i naturen, og derfor også vanskeligere å formidle. Resultatet av formidlingsarbeidet er per dags dato at de mest synlige kulturminnene er de som blir viet mest oppmerksomhet.

Femundsmarka har svært lang tradisjon med bosetting, som har satt sitt preg på landskapet, men som også har vært svært preget av landskapet. Kombinasjonen av natur og rester etter sivilisasjon være svært framtredende, ettersom menneskene som var bosatt her var avhengig av å benytte seg av de ressursene naturen hadde tilgjengelig. Eksempler på dette kan være

bruken av marka som beiteland for rein, som klarer seg i det karrige miljøet i Femundsmarka, ved hvordan fangstgropene er lagt i allerede eksisterende raviner, og hvordan tømmerfløteanlegg ble lagt til Femundsmarka for å frakte trær til mer trefattige områder. Ingenting av dette er tilfeldigheter, og det er eksempler på hvordan menneskene som var bosatt i områdene var avhengig av naturen for å drifte sivilisasjonen på et helt annet vis enn vi vanligvis benytter oss av disse områdene i dag. Landskapet og kulturarven er derfor tett bundet sammen i Femundsmarka, noe som kan sees ved de ulike sortene kulturminner. Dersom man ønsker å formidle et helhetlig bilde må man integrere alle kulturminnene på like fot, noe som er vanskelig gjennomførbart uten å fysisk besøke landskapet.

Historiske vandreruter er etter min oppfatting et godt virkemiddel for å skape et helhetlig bilde sporene etter menneskelig ferdsel i Femundsmarka nasjonalpark og Langtjønna landskapsvernområde. Ved å følge en slik løype får man en naturlig gjennomgang av kulturminnene og der de finnes in situ. Selv de kulturminnene som er vanskelige å bli oppmerksomme på om man ikke er klar over at de er der, som steinalderboplassene og potensielt samisk kulturlandskap, vil være lettere å formidle in situ. Selv om man ikke kan se steinalderboplassene kan man forstå geografien, kjenne på klimaet, og selv danne seg en forståelse av hvilke ressurser de hadde tilgjengelig og hvorfor de valgte å bosette seg der de gjorde. Dette er verdier som hadde vært vanskelige å formidle gjennom for eksempel et museum, der ikke de besøkende selv kan oppleve naturen. Slik er en historisk vandrerute også et godt grep for å formidle nettopp skillet mellom natur og kultur, ettersom menneskene som bodde i området var så knyttet til naturen de levde i, og dette best kan formidles i kulturminnenes naturlige miljø.

Vern mot formidling når natur møter kultur

Det synet vi i dag har på urørt natur som verneverdig står i kontrast med for eksempel kobberverkets bruk av naturen. Sporene etter malmvegen i punkt fem er et ekstremt eksempel på hvordan menneskene under kobberverkstiden kunne utnytte naturens ressurser på et vis som medførte varig skade på landskapet. Til tross for disse sporene har også Langtjønna landskapsvernområde blitt vernet på grunn av dets verdi som natur- og kulturlandskap. Det at vi i dag verner områder for å bevare de verdiene som ligger i naturen tyder på at samfunnet på et eller annet tidspunkt har endret syn på hvilke verdier som er viktige. Synet på naturen har blitt endret fra noe man utnytter til noe som er verdt å ta vare på.

Verneformålene for Femundsmarka Nasjonalpark legger stor vekt på vern av Femundsmarka som et "vesentlig urørt skog og fjellområde".[40] Selv om det også nevnes at kulturminnene skal sikres mot skade er det tydelig at det i hovedsak er naturvernet som står i fokus. Dersom man oppsøker Femundsmarka i den hensikt å oppleve et vesentlig urørt naturområde er denne tanken lite forenelig med konseptet med en historisk vandrerute, som har som formål å vise sporene etter menneskelig virksomhet i området. Dersom man legger ruta til Langtjønna landskapsvernområde vil det være mer forenelig med konseptet, ettersom disse verneforskriftene fokuserer mer på kultur. Derimot har begge verneformålene stort fokus på naturvern, og at friluftslivet som bedrives skal være tradisjonelt, med liten grad av teknisk tilrettelegging. Dette tyder på at det også i landskapsvernområdet er fokus på at de besøkende ikke skal bli "forstyrret" av sivilisasjonen. Et konsept som formidler skillet mellom natur og kultur kan derfor bryte en potensiell illusjon om at disse områdene, og spesielt landskapsvernområdet, er urørt natur.[41]

Tidligere har natur gjerne blitt oppfattet som en motsats til sivilisasjon. Betegnelsen på uberørt natur er ved fem kilometer fra nærmeste større tekniske inngrep, og de første norske nasjonalparkene ble opprettet med den hensikt å bevare den såkalte villmarka.[42] På verdensbasis ble de første verneområdene opprettet og driftet etter prinsippet om festningsvern; naturområdene skulle forbli urørt, og mennesker skulle forhindres fra å komme inn. Dagens tanke om vern er en langt mer liberal tilnærming til vern, der det blant annet er fokus på at lokalbefolkningens interesser ivaretas. Det praktiseres et langt mer deltakende vern i dag, der ulike aktørers interesse står i fokus. Dersom et slikt vern skal fungere må man da være klar over hva og hvorfor man verner. Slik kan man også avgjøre hvilke verdier som er viktige, og i hvilke tilfeller man kan inngå kompromiss. Dette er det verneformålene er til for. Et eksempel på hvordan aktørene har blitt gitt ulik rolle før og nå er at samisk reindriftskultur er en integrert del av både verneforskriftene og bruken av nasjonalparken, selv om formålet med vernet også er å bevare et vesentlig urørt skog- og fjellområde. Dette ville ikke vært tilfelle om Femundsmarka var driftet etter prinsippet med festningsvern. Disse kunne potensielt vært punkter som ikke var forenelige, som viser at man i dag har en annen tilnærming til vern enn at villmarken er det eneste elementet det er verdt å ta hensyn til.[43]

[40] Forskrift om verneplan for Femundsmarka 1971 §2
[41] Forskrift om verneplan for Femundsmarka, vern av Langtjønna Landskapsvernområde 2003 §2
[42] Tor A. Benjaminsen og Hanne Svarstad 2017:96
[43] Ibid.:95-99

Dersom et deltakende vern skal være vellykket er det viktig at de ulike aktørene enes om at vern er noe man ønsker. Dersom brukerne av områdene opplever vernet som et hinder vil dette være en stor ulempe for forvaltningen. En historisk vandrerute i områdene kan bidra til å formidle tanker om hvorfor vi velger å verne. For eksempel vil opprettelsen av Langtjønna landskapsvernområde vise at det ikke bare er uberørt natur som kan være verneverdig. Mye kan tyde på at grensene mellom natur og kultur er mer utvisket i dag enn ved de første verneområdene. Dersom vern ikke skal være et hinder for brukerne av området er det derfor viktig at de ser verdien av vernet, og er deltagende i arbeidet. Spesielt viktig er dette for lokalbefolkningen i området, som de samiske aktørene og de som driver tradisjonell drift av kulturlandskap i verneområdene. Én faktor som kan bidra til at aktørene ser på vern som noe positivt er om tanken om at natur og sivilisasjon er motsetninger av hverandre endres. Da vil man se verdiene i kulturen i tillegg til den uberørte naturen, og vernet vil ikke gå på bekostning av driften. I så fall kan en historisk vandrerute bidra til å viske ut dette skillet, ved å vise hvilke verdier som ligger i naturen, både de naturlige og de menneskeskapte.

Et viktig punkt for planleggingen av en historisk vandrerute er en del verneformålet for Femundsmarka som gjelder tradisjonelt friluftsliv med liten grad av teknisk tilrettelegging. Det er usikkert hvorvidt en historisk vandrerute vil kreve større grad av tilrettelegging i form av informasjonsskilt og lignende. De foreløpige løypeforslagene er lagt langs allerede trafikkerte stier, og vil derfor mest sannsynlig ikke bidra noe større til slitasje på de urørte naturområdene. Skal man derimot innføre informasjonskapsler underveis kan dette lett føre til en mindre ”urørt” naturopplevelse. Forslagene som til nå er vurdert er å sette opp noe informasjon ved punktene der det allerede eksisterer bygninger, og som slik kan hende tåler mer informasjon. Et eksempel er Langtjønnbua. Det er også mulig å formidle informasjonen om løypene og kulturminnene digitalt, eller i form av et hefte eller lignende. Jeg har oppfattet det som at de tidligere historiske vandrerutene ikke har hatt informasjon langs rutene, og i så fall burde det være mulig å gjennomføre også denne ruta uten slik tilrettelegging.[44] Det er derfor lite som skal tilsi at en historisk vandrerute skulle komme i konflikt med verneformålet om urørt natur, men det er likevel viktig å tenke over hvordan man tilrettelegger løypa.

[44] Egne notater fra møte om historiske vandreruter 01.03.2019

Et spørsmål som nå må stilles er hva som er viktigst av vern og formidling. En historisk vandrerute kan potensielt føre til økt fare for slitasje og skade, som man ser ved eksempelet med steinalderboplassene i punkt åtte, og ved buene i punkt fire. Konflikt mellom vern og formidling i en slik løype er derfor ikke til å komme utenom. Dersom man stiller vern og formidling opp mot hverandre må man på et eller annet tidspunkt ta en avgjørelse på hva som er viktigst: å forhindre skade på kulturminnene for bedre å ivareta verneverdiene, eller å formidle, for slik å spre kunnskap om kulturminnene og området til befolkningen. Etter mitt skjønn vil en slik vandrerute ikke sette kulturminnene vesentlig i fare, og bruken av kulturminnene vil da være verdt den potensielle slitasjen det kan medføre. Dersom brukerne av Femundsmarka ikke er klar over kulturminnenes eksistens eller verdi, øker det faren for uaktsom skade, slik som i eksempelet ved steinalderboplassene. Dersom brukerne også blir gjort oppmerksomme på kulturminnenes verdi og hva de kan fortelle oss øker det dessuten sjansen for at de engasjerer seg i kampen for å bevare kulturminner.

Vern vil alltid være avhengig av menneskelig engasjement for å være gjennomførbart. Kulturminnene inne i Femundsmarka og landskapsvernområdene står på et vis i en særstilling, ettersom de er beskyttet av både nasjonalparkforvaltningen og UNESCO og verdensarven Røros og Cirkumferensen. I de fleste andre tilfeller, og også i noen grad i Femundsmarka, vil bevaring av et kulturminne være eierens ansvar. Et eksempel på dette kan vi se med de norske stavkirkene, der de fleste som står igjen i dag er bevart av Fortidsminneforeningen, en organisasjon som oppsto som konsekvens av at en stor mengde stavkirker landet over ble revet. Dersom grunnleggerne av fortidsminneforeningen den gangen ikke hadde sett verdien av kirkene ville svært få stavkirker stå igjen i dag. I dag er de aller fleste nok enige om at man ønsker å bevare stavkirkene. Det dette viser er at menneskelig engasjement er uunnværlig for kulturminnevernet, og at dersom man ønsker å verne kan man best gjøre dette ved å skape engasjement hos folket.[45]

På et punkt der den historiske vandreruta kan bidra til å spre viktig kunnskap om vern er å formidle viktigheten av kulturlandskap. Dette så vi eksempler på ved punktet om slåttemark. Kulturlandskapet er viktig både for kulturminnevernet, ettersom det er tradisjonell drift, men ikke minst for det biologiske mangfoldet. Et stort artsmangfold står i fare for å bli utryddet fordi kulturlandskapet ikke blir holdt i hevd. Det man risikerer dersom kulturlandskapet

[45] Arne Lie Christensen 2011:36-48

forsvinner er tap av biologisk mangfold, men også gjengroing. Med andre ord vil landskapet bli drastisk endret. Sannsynligvis er ikke dette ønskelig for de som befinner seg i Femundsmarka. Ved å spre kunnskapen om kulturlandskapet og hvordan brukerne kan bidra til å bevare det, vil dette være svært positivt i kampen for å bevare det biologiske mangfoldet.[46]

Historiske vandreruter er etter min oppfatting en svært god måte å formidle kombinasjonen av kulturarv og natur i områder der de tilsammen utgjør selve landskapet. Kulturminnene vil miste mye av sin opplevelsesverdi dersom man velger å formidle deres historie utenfor funnstedene. Samtidig vil også landskapet være fattigere uten kulturminnene, og spesielt uten kulturlandskapene som har bidratt til å forme Femundsmarka til det landskapet det er i dag. Det er min oppfatting at de som besøker Femundsmarka absolutt burde få vite om disse kulturlandskapsformene, og hvor mye landskapet ville blitt endret dersom den tradisjonelle driften opphørte. Dette er en trussel ikke bare mot kulturlandskapet fra et kulturhistorisk ståsted og mot den historien den kan formidle, men også mot selve det biologiske mangfoldet som utgjør Femundsmarka. Dersom historiske vandreruter kan bidra til å formidle de samlede verdiene av skillet mellom natur og kultur mener jeg absolutt at dette an være et steg i retning en bredere forståelse av hva vern er, både naturvern og kulturminnevern, og hvorfor vern av områder fremdeles er aktuelt i dag.

Hvis man skal anlegge en historisk vandrerute må man også tenke over hvorfor man gjør det. Hva er det viktigste man kan formidle i en slik rute, og hvilke verdier er det som ligger i ruta. Skillet mellom natur og kultur er det en historisk vandrerute kan synliggjøre, og skape et mer helhetlig bilde av enn det man får formidlet i dag. Derfor er det også forsvarlig å risikere slitasje på kulturminner, dersom det kan bidra til å forsvare og forklare verneformålet. For hvorfor skal man verne kulturminner, om ikke ressursene som ligger i dem kan bli tilgjengeliggjort for allmenheten? Problemene man kan se med vern er at de kan komme i konflikt med brukerne. Det er derfor ekstra viktig å dele kunnskapen, slik at man kan se vernet som en ressurs, og ikke som et hinder. Etter min mening er det viktigste en historisk vandrerute kan bidra til å formidle ikke kunnskap, det er engasjement. Folk vil ikke bry seg om kulturminner eller kulturlandskap de ikke vet eksisterer, man må forklare hvilke verdier som ligger i dem, og bruke dem til identitetsskapere. Slik kan en historisk vandrerute være et

[46] Miljødirektoratet 2010

skritt i en retning av en mer allmenn akseptert tanke om vern, der vernet ikke er til hinder for allmenheten, men en stolthet og identitetsskaper.

Konklusjon– problemstilling og svar på problemstilling

Problemstillingen jeg har tatt for meg i denne oppgaven er: I hvilken grad kan den foreslåtte historiske vandreruta gi innblikk i samspillet mellom natur og kultur uten at det går utover verneverdiene? Hva slags helhetlig bilde kan ruta danne av dette samspillet?

Del én av problemstillingen ble svart på gjennom hvert enkelt punkt i Løypeforslag én for historisk vandrerute gjennom Langtjønna landskapsvernområde. Her konkluderte jeg med at hvert kulturminne og naturelement på løypa kan fortelle noe om hvordan livet var i området. Kulturminnene er levninger fra hver sin tidsepoke og kultur, og kan fortelle oss noe om hvordan menneskene som laget dem så på naturen, og hvilke ressurser de hadde til rådighet. I de eldste kulturminnene, steinalderboplassene og fangstgravene, så vi at naturen var begrensningen for menneskelig virksomhet, og at menneskene lærte å bruke landskapet til sin fordel. I restene etter kobberverkstiden kan vi se at menneskene utnyttet, og slik formet naturen, heller enn å være formet av den. Kulturlandskapet viser en annen måte menneskene endret naturen, gjennom tradisjonsdrift. Kulturlandskapet har slik vært med på å forme landskapet, og er i dag en integrert del av naturen. Dette viser at natur og kultur ikke trenger å være motsetninger av hverandre. Naturelementene på løypa, frøtreet og flytteblokken, har færre formidlingsverdier for skillet mellom natur og kultur, men kan bidra til et mer helhetlig bilde; frøtreet som et forsøk på å bygge opp skogen etter kobberverkstiden, flytteblokken som en del av landskapet menneskene har levd i.

I del to av oppgaven tok jeg for meg andre del av problemstillingen. Her gjorde jeg en mer generell drøfting. Jeg fant én mangel i løypa for å skape et helhetlig bilde av skillet mellom natur og kultur i Femundsmarka, og det var en framstilling av samisk kulturlandskap og kulturminner. Disse ville bidratt med en sterk kontrast til kulturminnene fra kobberverkstiden, ettersom samisk ferdsel svært skånsom, og setter svake spor i landskapet. Videre så jeg på vern, bakgrunn for vern, og eventuelle konfliktpunkt som ville oppstå mellom vern og formidling i en historisk vandrerute. Her konkluderte jeg med at formidlingsarbeidet er verdt risikoen for tap av verneverdier dersom dette kan bidra til å spre kunnskapsverdiene til folket. Jeg så også på hvordan en historisk vandrerute kan bidra til å endre holdningen til at natur og kultur er motsetninger av hverandre. Mot slutten av oppgaven konkluderte med at engasjement er det viktigste man kan formidle gjennom en historisk vandrerute dersom man ønsker å verne, ettersom brukerne slik kan se på vern som en ressurs, og ikke et hinder.

Takk

Jeg vil gjerne takke hospiteringsplassen min, og spesielt Astrid Alice Haug, for at de tok godt i mot meg og gav meg et innblikk i en spennende del av kulturminnefeltet. Jeg vil takke aktørene i prosjektet historiske vandreruter, og spesielt Kirsten Thyrum, som lot meg ta del i prosjektet. Til slutt vil jeg gjerne takke Knut Wolden for bruken av forberedelsesdokumentet til møtet med historiske vandreruter, som la mye av grunnlaget for løypa og denne oppgaven.

Litteratur:

Offentlig publikasjon:

- Fylkesmannen i Hedmark/Fylkesmannen i Sør-Trøndelag og Nasjonalparkstyret for Femundsmarka og Gutulia (2014) *Forvaltningsplan for Femundsmarka nasjonalpark og Femundslia og Langtjønna landskapsvernområder.* Sist hentet 09.05.2019 fra http://www.nasjonalparkstyre.no/Femundsmarka/Planar-og-publikasjonar/Forvaltningsplan/Forvaltningsplan-for-Femundsmarka-nasjonalpark-og-Femundslia-og-Langtjonna-landskapsvernomrader/
- Miljødirektoratet og Riksantikvaren (2015). *Kulturminner i områder vernet etter naturmangfoldloven.* Sist hentet 09.05.2019 fra https://www.miljodirektoratet.no/publikasjoner/2015/oktober-2015/kulturminner-i-omrader-vernet-etter-naturmangfoldloven/

Upublisert materiale:

- Egne notater fra møtet med Historiske vandreruter den 01.03.2019
- Sørensen, Thea (2017) *Rapport. Gjennomgang av kjente kulturminner i forbindelse med ny besøksstrategi for Femundsmarka Nasjonalpark.* Bestillingsprodukt for nasjonalparkstyret for Femundsmarka og Gutulia. Rapporten er tilsendt per e-post fra Nasjonalparkforvalteren for Femundsmarka og Gutulia
- Wolden, Knut (2019) *Historiske vandreruter i grenselandet mellom Femunden og grensen til Sverige*. Forberedelsesdokument til møte om Historiske vandreruter den 01.03.2019

Lover og forskrifter:

- Kulturminneloven (1979). Lov om kulturminner (LOV-1978-06-09-50) Hentet fra https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50
- Naturmangfoldloven (2009). Lov om forvaltning av naturens mangfold (LOV-2009-06-19-100). Hentet fra https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2009-06-19-100#KAPITTEL_6
- Verneforskrift for Femundsmarka nasjonalpark (1971). Forskrift om verneplan for Femundsmarka, vedlegg 1, vern av Femundsmarka nasjonalpark, Røros og Engerdal kommuner, Sør-Trøndelag og Hedmark (FOR-1971-07-09-6). Hentet fra https://lovdata.no/dokument/LF/forskrift/1971-07-09-6
- Verneforskrift for Langtjønna Landskapsvernområde (2003). Forskrift om verneplan for Femundsmarka, vedlegg 2, Vern av Langtjønna Landskapsvernområde, Røros Kommune, Sør-Trøndelag (FOR-2003-02-21-182). Hentet fra https://lovdata.no/dokument/LF/forskrift/2003-02-21-182

Bøker:

- Benjaminsen, Tor A. og Svarstad, Hanne (2017). *Politisk økologi– miljø, mennesker og makt.* (2. Utgave). Oslo: universitetsforlaget.
- Bull, Lisen (1987). *Kulturminner fra nyere tid: Verneverdi og utvelgelseskriterier.* Oslo: riksantikvaren.
- Christensen, Arne Lie (2011). *Kunsten å bevare– om kulturminnevern og fortidsinteresse i Norge.* Oslo: Pax Forlag

Internett:

- Den norske turistforening og riksantikvaren (2018). *Historiske vandreruter (brosjyre).* Sist hentet 09.05.2019 fra https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/bitstream/handle/11250/2562541/Historiske_vandreruter.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Femundsmarka og Gutulia nasjonalparkstyre (2015). Langtjønna. Sist hentet 09.05.2019 fra http://www.nasjonalparkstyre.no/Femundsmarka/Verneomrade/Langtjonna/

- Kristen Aspaas (1970). I Trondhjem turistforening, *Trondhjems turistforening- Årbok 1970.* Sist hentet 09.05.2019 fra https://www.tfb.no/db/trondheimturistforening/3_9_20090724_134436.pdf
- Langen gjestegård (2015) Om oss. Sist hentet 09.05.2019 fra http://www.langen-gjestegaard.no/om-oss
- Lokalhistoriewiki.no (10.09.2018). Flyktningeruta. Sist hentet 09.05.19 fra https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Flyktningeruta
- Lokalhistoriewiki.no (19.06.2018). Brudleruta. Sist hentet 09.05.19 fra https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Brudleruta
- Miljødirektoratet (2010). Gjengroing. Sist hentet 09.05.2019 fra http://tema.miljodirektoratet.no/no/Tema/Kulturlandskap/Gjengroing/
- Riksantikvaren (04.04.2017). MS «Fæmund II» - innfallsporten til Femundsmarka. Sist hentet 09.05.2019 fra https://www.riksantikvaren.no/Aktuelt/Maanedens-kulturminne/MS-Faemund-II-innfallsporten-til-Femundsmarka
- Riksantikvaren (2019). Ordforklaringer. Sist hentet 09.05.2019 fra https://www.riksantikvaren.no/Veiledning/Ordforklaringer-og-ordlister/Ordforklaringer-bokmaal
- Riksantikvaren (2019). Røros Bergstad og cirkumferensen. Sist hentet 09.05.2019 fra https://www.riksantikvaren.no/Tema/Verdensarv/Roeros-bergstad-og-Circumferensen

Kulturminnesøk og karttjenester:

- Kulturminnesøk.no, Feragshåen/L24/Fangstlokalitet. Lastet ned 09.05.2019 fra https://kulturminnesok.no/minne/?queryString=https%3A%2F%2Fdata.kulturminne.no%2Faskeladden%2Flokalitet%2F122418

Vedlegg:

- Vedlegg én: Kart hentet fra Knut Wolden (2019) *Historiske vandreruter i grenselandet mellom Femunden og grensen til Sverige*. Forberedelsesdokument til møte med Historiske vandreruter den 01.03.2019.

- Vedlegg to: Kart hentet fra kulturminnesøk.no, og redigert selv. Sist hentet 09.05.2019 fra https://kulturminnesok.no/search?lat=62.47645858572507&lng=11.876946256508417&north=62.485874696248004&west=11.836477513772007&south=62.4670395045949&east=11.917414999244825
- Vedlegg tre: kart hentet fra Thea Sørensen (2017). *Rapport. Gjennomgang av kjente kulturminner i forbindelse med ny besøksstrategi for Femundsmarka Nasjonalpark.* Tiltakshaver nasjonalparkforvalteren for Femundsmarka og Gutulia v/Nasjonalparkforvalter. Rapporten er tilsendt per e-post fra Nasjonalparkforvalteren for Femundsmarka og Gutulia. s.13. Redigert selv.
- Vedlegg fire: Kart hentet fra NIBIOs karttjeneste Kilden. Sist hentet 09.05.2019 fra https://kilden.nibio.no/?X=6928918.01&Y=338768.32&zoom=8&lang=nb&topic=reindrift&bgLayer=graatone_cache&catalogNodes=171,172,269,707,708,663,671,710&layers=reindrift_reinbeiteomraade_ost_finnmark,reindrift_reinbeiteomraade_vest_finnmark,reindrift_reinbeiteomraade_troms,reindrift_reinbeiteomraade_nordland,reindrift_reinbeiteomraade_nord_trondelag,reindrift_reinbeiteomraade_sor_trondelag,reindrift_reinbeitedistrikt,reindrift_reinbeitedistriktgrenser,reindrift_distriknavn,basis_kommunegrenser,adm_inn_fylkegrense,adm_inn_verneomr,basis_utvalgte_vann,vinterbeite_sen_intensiv,vinterbeite_tidlig&layers_opacity=0.75,0.75,0.75,0.75,0.75,0.75,0.75,0.75,0.75,0.75,0.75,0.75,0.75,0.75,0.75

Vedlegg én:

Vedlegg to:

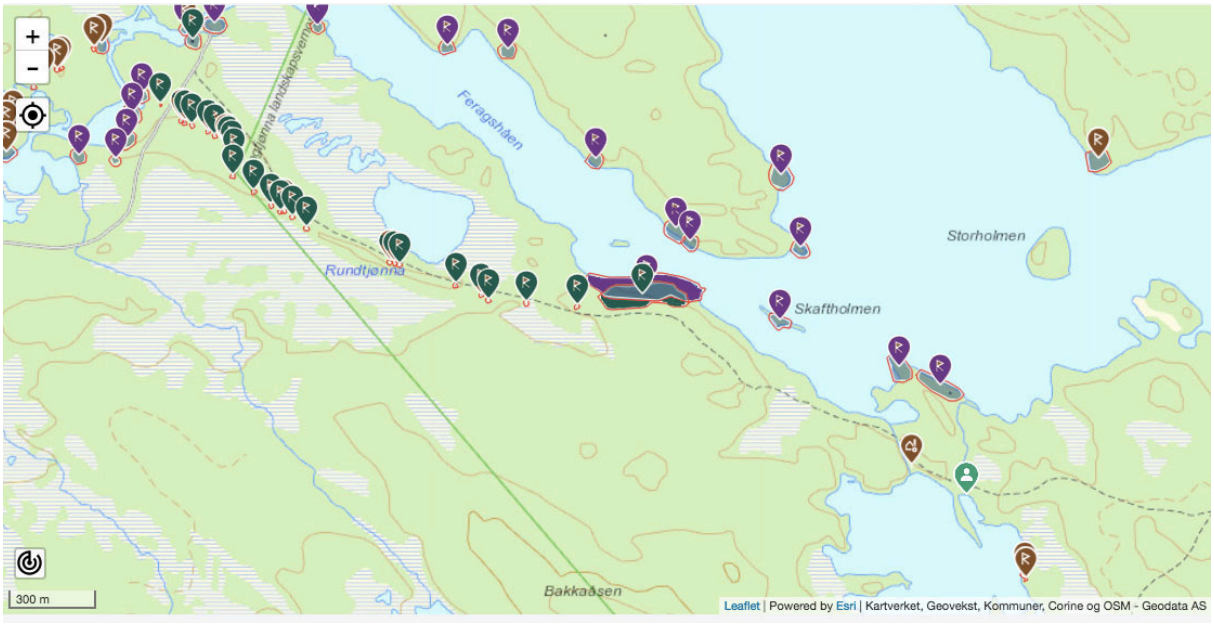

Vedlegg tre:

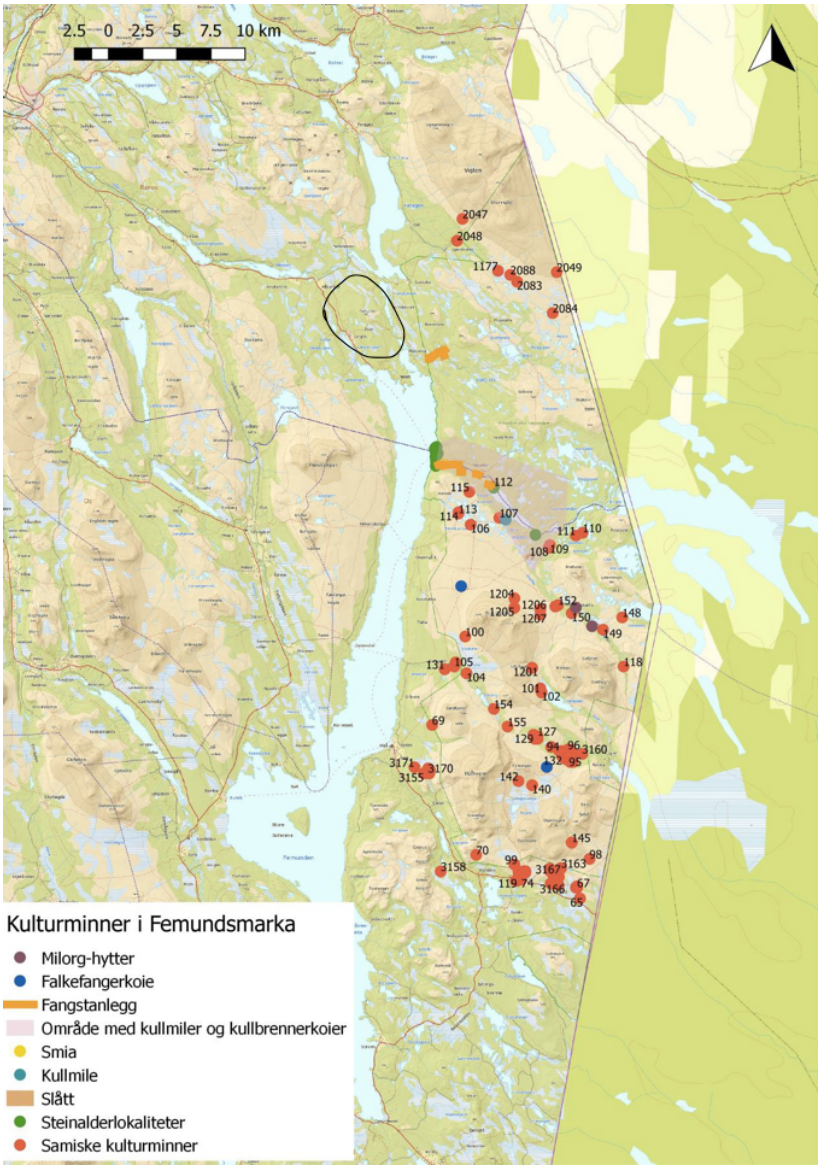

Vedlegg fire:

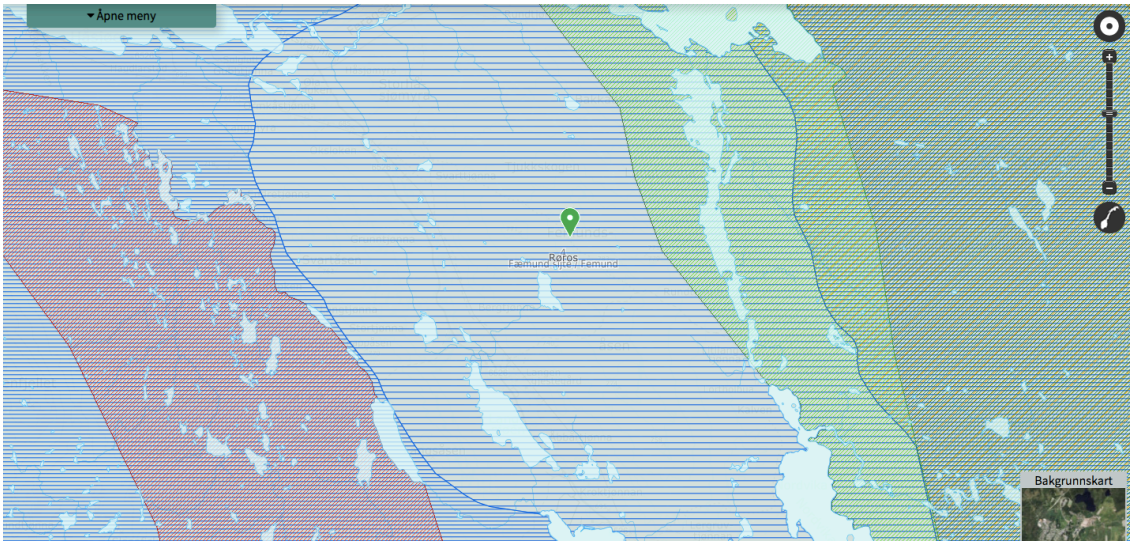

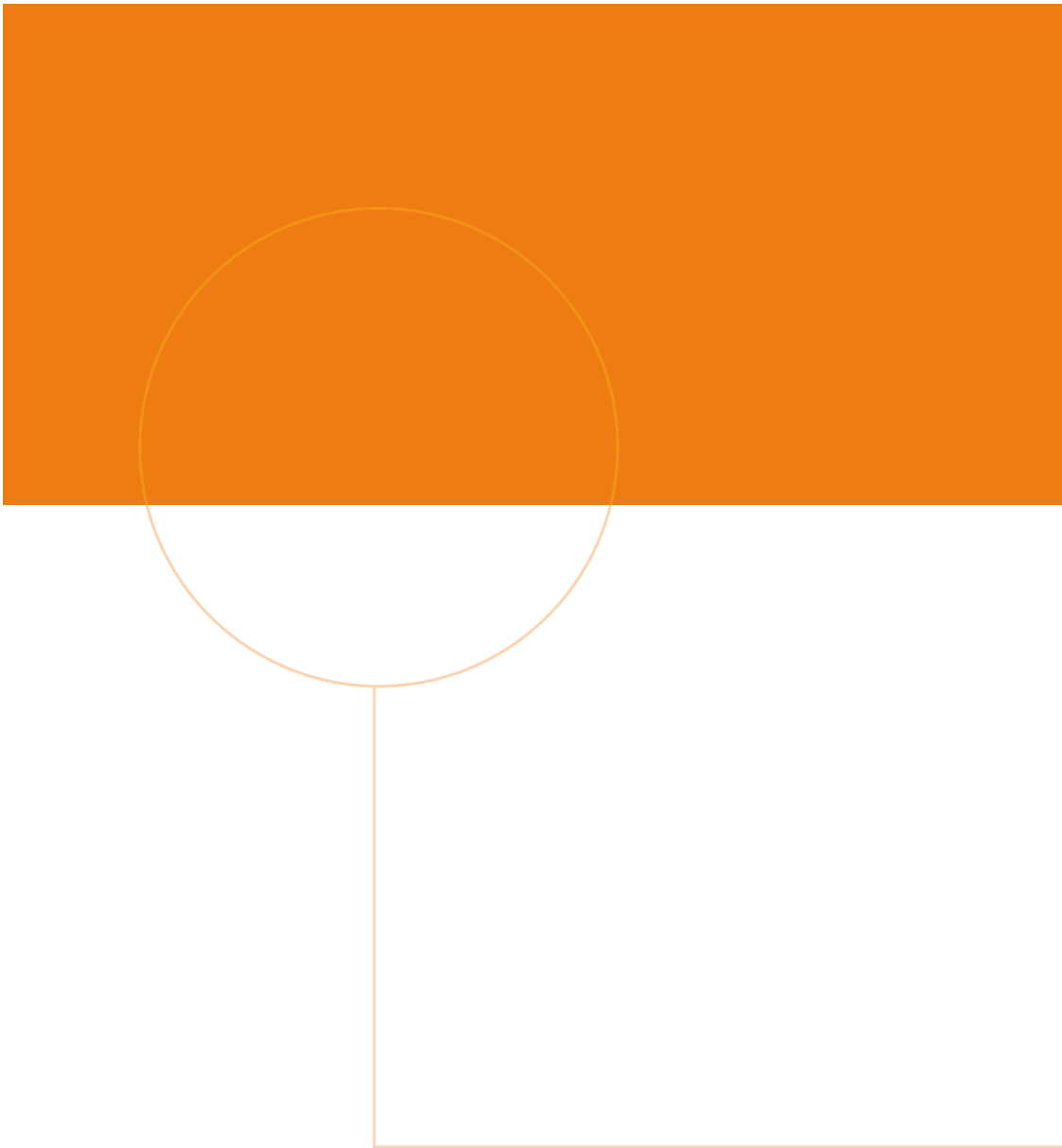

NTNU

Kunnskap for en bedre verden